

13. Tushnet Mark. The inevitable globalization of constitutional law [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://ssrn.com/abstract=1317766>
14. Wiener Antje. Global Constitutionalism: Mapping an Emerging Field , 2011 // Режим доступу [Електроний ресурс]. – Режим доступу : http://cosmopolis.wzb.eu/content/program/conkey_Wiener_Mapping-Field.pdf
15. Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 29 травня 1990 р. та Паризька Хартія для нової Європи, прийнята державами-учасниками НБСЄ 21 листопада 1990 р. [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

*Рецензент: д.ю.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України
Баймуратов М. О.*

УДК 342.565.2(477)

Нікітіна І.О.,

помічник судді Конституційного Суду України,
здобувач кафедри конституційного права УжНУ

ПОНЯТТЯ І ПРАВОВА ПРИРОДА СТАДІЙ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ЩОДО ТЛУМАЧЕННЯ ПОЛОЖЕНЬ КОНСТИТУЦІЇ ТА ЗАКОНІВ УКРАЇНИ

У статті аналізуються окремі аспекти стадій конституційного провадження у справах щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України. За результатами дослідження автор пропонує власне визначення поняття «стадії конституційного провадження», засноване на реалістичній конституційно-правовій доктрині.

Статья анализирует отдельные аспекты стадий конституционного производства по делам относительно официального толкования Конституции и законов Украины. По результатам исследования автор предлагает собственное определение понятия «стадии конституционного производства», основанное на реалистичной конституционно-правовой доктрине.

The article concerns with the certain aspects of the stages of the constitutional proceedings in the cases of concerning official interpretation of the Constitution and laws of Ukraine. As the result of the research, the author suggests her own definition of the notion «stage of the constitutional proceedings», which is based on the realistic constitutional doctrine.

Постановка проблеми. В умовах розбудови в Україні демократичної, соціальної, правової держави особливого значення набуває конституційне судочинство, в межах якого забезпечується контроль за конституційністю законів та інших правових актів, а також – тлумачення Конституції та законів України. Ці надзвичайно важливі державні функції покладено на Конституційний Суд України, який відповідно до частини першої статті 147 Конституції України визначений єдиним органом конституційної юрисдикції в нашій державі.

Діяльність Конституційного Суду України з офіційного тлумачення Конституції та законів України здійснюється на підставі частини другої статті 147, пункту 2 частини першої статті 150 Основного Закону України, що є конституційною основою даного виду діяльності Суду. Конституційні положення щодо офіційного тлумачення конкретизовано у поточному законодавстві, правових позиціях, вироблених на практиці Конституційним Судом України, звичаях і традиціях Суду тощо. Така система джерел правового регулювання організації та діяльності Конституційного Суду України заснована на ідеології верховенства права, що закріплена в актах єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні (зокрема, у Рішенні у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 [1]).

Наукові дослідження, присвячені окремим аспектам процедури офіційного тлумачення нормативно-правових актів. Зазначимо, що таких досліджень порівняно небагато. Серед них необхідно виокремити праці як вітчизняних – Бисаги М.Ю., Лисенкова С.Л., Рабіновича П.М., Савчина М.В., Селіванова А.О., Сліденка І.Д., Степанюка О.І., Тесленко М.В., Тодики Ю.М., Совгирі О.В., Цимбалістого Т.О. тощо, так і зарубіжних вчених – Вітрука Н.В., Ебзеєва Б.С., Кряжкова В.А., Овсепяна Ж.И., Салікова М.С., Хабрієвої Т.Я. Ці вчені притримуються переважно доктринальних позицій правового нормативізму та правового реалізму [2].

Окремо слід відмітити наукові праці суддів Конституційного Суду України та суддів у відставці: Бринцева В.Д., Євграфова П.Б., Козюбри М.І., Кампа В.М., Мироненка О.М., Скоморохи В.Є., Стрижака А.А., Тихого В.П. Цінність їх досліджень не тільки у глибокому аналізі теоретичних засад офіційного тлумачення, а й у розкритті пов'язаних з цим практичних проблем.

Враховуючи наведене, *метою* даної статті є спроба дати визначення поняття «стадії конституційного провадження», засноване на позиціях реалістичної школи конституційного права.

Теорія. Офіційне тлумачення, як правове явище можна розглядати у двох аспектах: по-перше, як певний процес (процедуру) тлумачення; по-друге, як кінцевий (матеріальний) результат цього процесу. При цьому, як справедливо зауважує Хабрієва Т.Я., цінність тлумачення закону знаходиться в прямій залежності від того, наскільки правильно, логічно та всебічно проводилося з'ясування змісту норм особою, яка їх тлумачила [3, С. 48-49]. Для забезпечення повноти, всебічності та інших засад процесу офіційного тлумачення даний процес ділиться на стадії, послідовність яких має на меті з'ясування та роз'яснення волі законодавця.

Проте Закон України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР [4] (далі – Закон) та Регламент

Конституційного Суду України [5] (далі – Регламент), які регулюють порядок конституційного провадження у справах щодо тлумачення Конституції та законів України, не містять визначення поняття «стадії конституційного провадження», не встановлюють кількості стадій такого провадження, критерії їх розмежування тощо.

Словники української мови найчастіше визначають стадію, як певний момент, період, етап у житті, розвитку когось або чого-небудь, які мають свої якісні особливості [6, с. 635]. Юридичні словники додають до цього визначення те, що в галузі права розрізняють стадії як етапи в розвитку певного юридичного процесу – виборчого, законодавчого, цивільного, кримінального тощо [7, с. 608]. Отже, стадія в будь-якому юридичному процесі, зокрема, і в конституційному судочинстві, є одним із послідовних специфічних етапів цього процесу. При цьому слід зазначити, що в конституційно-процесуальному праві стадії конституційного судочинства найповніше знаходять свій вираз у стадіях конституційного провадження.

У науковій літературі відсутнє єдине визначення поняття стадії конституційного провадження у справах щодо тлумачення Конституції та законів України. Так, наприклад, український вчений Тодика Ю.М. визначав стадію офіційного тлумачення Конституції і законів України як здійснювані Конституційними Судом України на підставі законодавчих норм певні комплекси дій по з'ясуванню або роз'ясненню волі законодавця в рамках відповідних процедур [8, с. 243]. Російський вчений Вітрук Н.В. пише про стадію конституційного судочинства загалом, яка охоплює відносно замкнений комплекс дій конституційного суду та учасників конституційного процесу, що протікають у часі та спрямовані на рішення конкретної правової ситуації [9, с. 218]. На думку Хабрієвої Т.Я., стадії офіційного тлумачення Конституції та законів України – це здійснювані Конституційним Судом на основі законодавчих норм певні комплекси дій щодо з'ясування і роз'яснення волі законодавця в рамках відповідних процедур [3, с. 48]. Фактично ці визначення стадії конституційного судочинства засновані на доктрині правового нормативізму. На практиці стадія конституційного провадження – це не лише врегульовані законом дії конституційного суду та учасників конституційного процесу, а й безліч судових прецедентів, правових звичаїв і традицій тощо, яких неухильно дотримуються конституційні суди.

Враховуючи наведене є можливість виокремити наступні формальні ознаки стадій конституційного провадження в Україні:

- а) кожна стадія конституційного провадження є комплексом процесуальних дій;
- б) зазначені процесуальні дії спрямовані на вирішення конкретної правової ситуації, а в кінцевому рахунку – на винесення рішення або ухвали Конституційного Суду України у конкретній справі;
- в) процесуальні дії, що складають стадію конституційного провадження, здійснюються на підставі закону та сформованих

Конституційним Судом України на його основі прецедентів, правових звичаїв і традицій;

- г) зазначені дії вчиняються Конституційним Судом України та учасниками конституційного провадження.

Таким чином, є підстави стверджувати про необхідність при дослідженні стадій конституційного провадження та підготовці теоретичних розробок проведення аналізу не тільки нормативної бази з цього питання, але й практичної діяльності Конституційного Суду України.

Правове регулювання. В українському законодавстві регулювання особливостей конституційного провадження у справах щодо офіційного тлумачення положень Конституції та законів України здійснюється лише трьома статтями Закону України «Про Конституційний Суд України» (статті 93, 94, 95). Так, статтями 93 та 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» окремо визначаються підстави для конституційного подання та конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України, а стаття 95 містить вимоги до резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України. Отже, законодавцем визначено лише стадію відкриття конституційного провадження у справах щодо офіційного тлумачення положень Конституції та законів України та стадію винесення рішення у таких справах. При цьому ряд важливих питань провадження у справах щодо тлумачення Конституції та законів України, наприклад, щодо процедури відкриття, відмови у відкритті та припинення конституційного провадження тощо регулюються положеннями зазначеного Закону спільними для усіх видів конституційного провадження, яких законодавець передбачив дванадцять.

Загальні засади всіх конституційних проваджень визначено наступними положеннями Закону: главою 6 «Звернення до Конституційного Суду України», главою 7 «Провадження у справах у Конституційному Суді України», главою 8 «Рішення і висновки Конституційного Суду України».

Отже, законодавець фактично виділив чотири загальні стадії конституційного провадження:

- а) стадію звернення до Конституційного Суду України;
- б) відкриття (відмови у відкритті) конституційного провадження у справі за конституційним поданням або конституційним зверненням відповідного суб'єкта права;
- в) розгляд справи по суті;
- г) винесення Конституційним Судом України рішення у справі (припинення провадження у справі).

Практика. Таке законодавче регулювання є недостатнім, тому Конституційний Суд України змушений при розгляді справ щодо тлумачення Конституції та законів України застосовувати як загальні, так і спеціальні процедури, керуючись при цьому не тільки і не стільки

положеннями законодавства, а й власними правовими позиціями, виробленими раніше, правовими звичаями та традиціями.

Слід зазначити, що питання звичаю у праві, тим більше процесуальному, є на сьогодні доволі малодослідженими. Виключень з цього правила є небагато, і стосуються вони частіше за все питань трансформації звичаю у норму матеріального права [10].

Однак аналіз практики Конституційного Суду України дає підстави стверджувати, що у процесі конституційного провадження застосовується доволі багато звичаїв та традицій, що не знайшли свого закріплення у Законі та Регламенті.

Однією із таких традицій, що безпосередньо мають відношення до конституційного провадження є проведення розгляду справ на пленарних засіданнях Конституційного Суду України переважно у формі письмових слухань. І хоча за змістом § 30 Регламенту усні слухання є рівнозначними письмовим, практика єдиного органу конституційної юрисдикції свідчить, що проведення усного слухання у справі є швидше виключенням, тоді як письмового – правилом. Так за 2008 рік усне слухання проводилося по 14 справах, в 2009 році – по 16, в 2010 році – по 9 справах.

Також саме за традицією пленарні засідання Конституційного Суду України проводяться по вівторках, середах та четвергах. Ще одним звичаєм є черговість розподілу справ між суддями в окремих Колегіях суддів Конституційного Суду України в алфавітному порядку, тобто за першою літерою прізвища судді.

Цікавим є також і питання застосування Конституційним Судом України на практиці вироблених раніше правових позицій, що особливо яскраво виявляється на стадії відкриття (відмови у відкритті) конституційного провадження та стадії винесення рішення. Фактично на сьогодні використання єдиним органом конституційної юрисдикції власних правових позицій в якості своєрідного «судового прецеденту» є усталеною практикою [11].

Показовим прикладом у даному випадку є Ухвала від 27 січня 2011 року № 7-уп/2011 [12]. Зазначеною Ухвалою єдиний орган конституційної юрисдикції припинив провадження у справі щодо тлумачення окремих положень Закону України «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу» на підставі того, що даний нормативно-правовий акт втратив чинність, а юрисдикція Конституційного Суду України відповідно до пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 14 листопада 2001 року № 15-рп/2001 [13] поширюється лише на чинні нормативно-правові акти.

Зазначимо, однак, що вимога щодо чинності нормативно-правового акта відсутня у статтях 13 та 14 Закону України «Про Конституційний Суд України», які визначають повноваження єдиного органу конституційної юрисдикції та межі цих повноважень. Таким чином, Конституційний Суд України, керуючись принципом розумності та іншими складовими верховенства права, фактично встановив нову, не визначену законодавцем,

підставу для відмови у відкритті конституційного провадження у справі щодо тлумачення Конституції та законів України.

Ще одним прикладом фактичного розширення Конституційним Судом України своїх повноважень є Ухвала про відмову у відкритті нового провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Заїченка Володимира Георгійовича щодо офіційного тлумачення положення

пункту 18 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку зі статтею 129 Конституції України від 20 липня 2007 року № 49-у/2010 [14]. Даною Ухвалою єдиний орган конституційної юрисдикції рекомендував Верховному Суду України привести постанову його Пленуму у відповідність з Рішенням від 27 січня 2010 року № 3-рп/2010.

Проте відповідно до статті 70 Закону таку рекомендацію Конституційний Суд України може надати лише у висновку або рішенні. Таким чином, єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні по суті встановив нову, не передбачену законодавством, форму надання рекомендацій органам державної влади.

Крім зазначених вище, однією із проблем законодавчого регулювання конституційного провадження є те, що надана законодавцем класифікація його стадій є дуже загальною та не відображає всіх реально існуючих етапів провадження у справах, зокрема, щодо офіційного тлумачення.

Так, наприклад, уявляється доцільним на законодавчому рівні розділити стадію відкриття (або відмови у відкритті) провадження у справі на три: по-перше стадію вивчення конституційного подання або конституційного звернення у Секретаріаті Конституційного Суду України; по-друге, стадію розгляду справи Колегією Конституційного Суду України; по-третє, підготовка суддею-доповідачем справи до розгляду Конституційним Судом України.

Про необхідність виділення стадії вивчення матеріалів справи у Секретаріаті Конституційного Суду України зазначали і деякі науковці, вказуючи на тенденцію зростання останнім часом функцій та повноважень апарату Конституційного Суду України [8, с. 249]. Зазначена практика знайшла своє відображення і в Регламенті, відповідно до пункту 5 § 10 якого Секретаріат Конституційного Суду України повертає неналежно оформлені конституційні подання та конституційні звернення авторам, про що вказується у письмовому повідомленні, підписаному керівником відповідного підрозділу цього Секретаріату. Таким чином, Секретаріат фактично наділено правом перевірки конституційного подання або конституційного звернення на відповідність формальним вимогам Закону, що згідно з положеннями даного Закону належить до повноважень єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні.

Висновки і пропозиції. Наведене вище свідчить про наступні недоліки попередніх теоретичних характеристик поняття «стадії конституційного

провадження». Перш за все вони пов'язані з тим, що засновані переважно на аналізі нормативної бази конституційного провадження, без урахування деяких особливостей практичного здійснення даної процедури. В той же час, окремі вади та прогалини законодавчого регулювання спричинили те, що процесуальні дії учасників конституційного провадження визначаються не тільки законом, а й попередньою практикою, зокрема, правовими позиціями Конституційного Суду України. Отже, є некоректним твердження деяких науковців про те, що процесуальні дії, що складають кожен зі стадій конституційного провадження, здійснюються виключно на підставі закону.

На нашу думку, стадію конституційного провадження у справах щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України доцільно визначити як комплекс регульованих Конституцією України і Законом та на їх основі – «судовими прецедентами» (правовими позиціями) Конституційного Суду України – процесуальних правовідносин, що є одним з етапів конституційного провадження, спрямованих на вирішення певних правових завдань, які витікають із логіки дослідження питань конституційного подання конституційного звернення щодо тлумачення Конституції та законів України.

Крім того, одним із складних питань правового регулювання провадження у справах щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України є відсутність чіткого розмежування процедури офіційного тлумачення та інших видів провадження, передбачених Законом. Зазначене ускладнює не тільки саму процедуру офіційного тлумачення, але й безпосередньо відкриття такого провадження. На даний момент у Законі існують лише три статті, які визначають особливості процедури офіційного тлумачення положень Конституції та законів України, що свідчить про явно недостатнє правове регулювання даних питань. Деякі науковці [15] навіть пропонують прийняти окремий процесуальний акт, який би чітко врегулював конституційне судочинство щодо кожного з видів конституційного провадження, в межах яких реалізуються повноваження Конституційного Суду України.

У таких умовах особливого значення набувають теоретичні розробки стадій конституційного провадження, що є необхідною основою подальшого вдосконалення законодавства та правових позицій Конституційного Суду України, звичаїв і традицій, зокрема, й питань регулювання конституційного провадження у справах щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України.

Так, доцільним уявляється закріплення на законодавчому рівні можливості використання єдиним органом конституційної юрисдикції на різних стадіях конституційного провадження, зокрема, при вирішенні питань щодо відкриття такого провадження та безпосередньо у рішеннях або ухвалах Конституційного Суду України, не тільки положень Конституції та законів України, а й власних правових позицій, які по суті є судовими прецедентами і повинні відповідати вимогам даної форми права.

Також, як вже було зазначено вище, необхідним є відмежування законодавцем конституційного провадження щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України від інших видів провадження, встановлених законом. Таке розмежування допомогло б вирішити ряд методологічних та практичних питань, зокрема, тих, що виникають на стадії відкриття (відмови у відкритті) конституційного провадження. З цією пропозицією безпосередньо пов'язана ще одна – щодо деталізації законодавцем стадій конституційного провадження з метою відображення всіх реально існуючих на сьогодні етапів цього процесу.

Використані джерела:

1. Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – № 5.
2. Про відмінність між доктринами правового нормативізму і правового реалізму див., наприклад: Кампо В. М. Проблеми становлення і розвитку реалістичної школи конституційного права в Україні // Наука конституційного права України: сучасний стан та напрямки розвитку: Матеріали виступів учасників «круглого столу» / За ред. А. П. Гетьмана. – Х.: Право, 2009. – С. 14–20.
3. Хабриева, Т.Я. Толкование Конституции Российской Федерации: теория и практика [Текст] : монография / Т.Я. Хабриева; Ин-т гос-ва и права РАН. - М. : Юристъ, 1998. – 244 с.
4. Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 49. – Ст. 272.
5. Рішення Конституційного Суду України від 5 березня 1997 року № 2-з/1997.
6. Словник української мови – Т 9. – К.: Видавництво «Наукова думка». – 1978. – 916 с.
7. Юридична енциклопедія. – Т. 5. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана. – 2003. – 736 с.
8. Тодыка Ю.Н. Толкование Конституции и законов Украины: теория и практика [Текст] : монография / Ю.Н. Тодыка. - Х. : Факт, 2001. – 327с.
9. Витрук Н.В. Конституционное правосудие: Судебно- конституционное право и процесс : учеб. пособие / Н.В. Витрук ; Рос. акад. правосудия. - 3-е изд., перераб. и доп. - М. : Норма; Инфра-М, 2010. – С. 383.
10. Див., наприклад: Смітюх А.В. Звичаї як джерело права в контексті нового законодавства України (перспективи застосування господарськими судами)/ А.В.Смітюх // Вісник господарського судочинства. - 2004. - №: 1. - С. 344-347; Тарахонич Т.І. Звичаї як один із видів соціальної нормативності/ Т.І.Тарахонич // Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. -К., 2004. - Вип.: 15. - С. 103-108.
11. Див., наприклад: Ухвали Конституційного Суду України від 20 липня 2007 року № 49-у/2010, від 27 січня 2011 року № 7-уп/2011, від 14 червня 2011 року № 17-у/2011, від 26 жовтня 2011 року № 54-у/2011.
12. Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 2.
13. Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 5.
14. Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 5.
15. Див., наприклад: Скомороха В. Є. Конституційна юрисдикція в Україні: проблеми теорії, методології і практики / В. Є. Скомороха. - К. : МП Леся, 2007. - 715 с.

Рецензент: суддя Конституційного Суду України, професор кафедри муніципального права Академії муніципального управління Кампо В.М.